

[İnan Dize Geldi mi Gelmedi mi?] -İnan ve Ekonomik Yaptırımlar-

İSA DADALLI

Uluslararası toplum, Ruhani'nin İran'da devlet başkanı seçilmesinin ardından İran ve ABD arasındaki yaklaşmanın sonucunu merak ve heyecanla bekliyor. Sadece uluslararası toplum bekleşi içinde değil elbette. İran halkı da ülkelerinin maceracı dış politikasının ve rejimin ayakta kalması için başvurulan tutucu metotların yol açtığı baskıyı ortadan kaldıracak adımları bekliyor.

Geçtiğimiz bir iki yıla bakıldığında, İran'ın uluslararası basında işgal ettiği konuların başlıkları bile ürktüçüdür. Nükleer programı sebebiyle saldırı planlarına mâruz kalan, sınırları içinde yabancı bağlantılarından zerre kadar şüphe olmayan suikastların cereyan ettiği bir ülkeydi İran. Aynı İran, toplumsal baskıların had safhaya vardığı, dünyanın SSCB'li yıllarında yaşanan olayların benzerlerinin meydana geldiği ülkeydi. Ama buradaki temel sorun, Hatemi'nin başkan

olduğu yıllarda tecrübe ettiğimiz üzere sistemin bir günde değişmeyeceğidir. Bu bakımdan nükleer müzakerelerin tarafları tatmin edecek şekilde tamamlanmaması ya da daha da kötüsü bir restleşme ile neticelenmesi, ileride İsrail'in ısrarla savunduğu planları devreye sokacak bir ortamın oluşmasını sağlayacaktır.

Kanaatimce, bir millî proje olarak nükleer program rejimin vazgeçemeyeceği bir hedeftir. Batılı devletler açısından ise nükleer silâh yapma kapasitesine sahip bir İran ne kadar sindirilebilir bir gelişmedir? Buna

cevap vermek şimdiden zor. Müzakereler doğası itibarıyla karşılıklılık esasında tavizlerle yürüyen bir olgudur. Bu verilerle baktığımızda bu sürecin olumlu sonuçlanacağını düşünmek belki de fevkalade iyimser bir bakış açısı olacaktır. Nitekim Batı ile İran arasındaki ilişkilerin dinamiklerine bir de İran'ın iç dinamiklerini eklediğimizde mesele daha da giriftleşmektedir. Sistemin yaşamasına hayatını adanmış Hamaney ve geleneksel muhafazakâr kitlelerin, reformcular ile nereye kadar uzlaşmaya devam edecekleri sorusu, müzakerelerin de kaderini tayin edecektir. Uluslararası yorumculara göre, muhafazakârlar ve reformcular arasında mecburî ittifak vardır ve İran'ın dahili sorunları sebebiyle, müzakerelerde eli güçsüzdür.¹

Bush'un şahsında ifâdesini bulan Mesih'i dünyaya indirme çılgınlığına benzeyen bir inanışa kendi inancı çerçevesinde sahip olduğu iddia edilen Ahmedinejad'ın 8 yıllık yönetiminin İran halkı üzerinde yarattığı bezginlik herkesin tespit ettiği bir husustur. Elbette bu bezginliği "İran rejiminin sonu geldi" penceresinden okumak en hafif ifâdeyle saf dillilik olacaktır. Ancak İran'ın yalıtılmışlığının sonuna gelinmiş olabilir zira hem dinî önder Hamaney hem de İran seçkinleri, Batı ile ilişkilerin kriz alanından çıkarılmasının rejimin geleceğe doğru sağlıklı bir şekilde ilerlemesinde tek çıkar olduğunu fark etmişlerdir. Bu uyanışa vesile olan unsurlardan birisi ise kuşkusuz İran'a yönelik ABD ve AB merkezli yaptırımlar dalgası olmuştur.

İran'a Yönelik ABD Yaptırımlarının Tarihi Geçmişi ve Hukukî Zemini

1979 yılı, ABD'nin jeopolitik bir kabusa düştüğü yıl olarak çoktan kayda geçmiştir. ABD, Sovyet tehdidine karşı Ortadoğu'daki en güçlü müttefikinin, Şah Rıza Pehlevi'nin iktidardan bir halk ayaklanmasıyla devrildiğini çâresizce izliyordu. Şah'ın İran'ı, İran İslâm Cumhuriyeti adı ile yeni bir kalıba dökülmüş, ABD ise "büyük şeytan" ismiyle rejimin var edici düşmanına dönüşmüştü. O günden itibaren Ortadoğu yeni bir saflaşmaya şahitlik ederken, üstü örtülü bir savaş İran ve ABD arasında cereyan etmeye başlamıştı. Lübnan'dan Afganistan'a kadar çok geniş bir cephede bu savaş geçmişte cereyan etti ve hâlâ cereyan ediyor.

ABD, ittifak cephesinde beliren bu yarılmaya bir çevreleme strateji-

si ile cevap verirken, İran'ı önce kendi dünyasından sonrasında ise uluslararası toplumdan yalıtılmak amacıyla yaptırımlar stratejisini hayata geçirmiştir. 1984'den 2013 yılına değin İran'a ve İran'la iş yapanlara yönelik yaptırım kararlarına bakıldığında, Kongre ya da Başkan tarafından bu güne değin 20 yaptırım kararının çıkarıldığı görülmektedir. 1984 tarihli "Export Administration Act" adlı yasa ile başlayan yaptırımlar dalgası 2013 tarihli "FY 2013 National Defense Authorization Act-NDAA" yasası ile son hâlini almıştır.

ABD yaptırımları temelde İran'ın uluslararası terörizme yönelik finansal desteğini kesmek amacıyla ortaya atılmış ise de süreç içerisinde İran ekonomisinin yenilenmesini önlemek amacına hizmet eder hâle gelmiştir. Nitekim İran ekonomisinin en önemli kaynağı olan enerji sektörüne yönelik yaptırımların ilk kez 1996'da başladığı görülmektedir. 1996 yılında çıkarılan ve "Iran and Libya Sanctions Act-ILSA" olarak bilinen yasa, ABD'nin stratejisinde özel bir yer tutmaktadır. İran enerji sektörünün yabancı sermayeye açılması kararının ardından çıkarılan bu yasa ile yabancı firmaların İran enerji sektöründe yıllık 40 milyon doların üzerinde yatırım yapması hâlinde bu firmalara yaptırım uygulama kararı getirilmiştir.

1990'lı yılların siyasal ortamında, uluslararası aktörlerin ABD'nin söz konusu ekonomik yaptırım kararlarını tam anlamıyla desteklememesi, ekonomik yaptırımlar stratejini atılmıştır. Fransa, Almanya ve İngiltere gibi AB üyesi ülkelerin, 1990'lı yıllarda İran ile diyalogun taşıdığı önemi kritik olarak nitelendirmesi ve bu

bağlamda yaptırım kararlarına katılmaması, bu başarısızlığın temel sebebidir. ABD'nin AB üyesi ülke menşeli firmalara yönelik yaptırımlar uygulamaması ise 1998 yılında varılan terörizmle mücadele ve kitle imha silâhlarına karşı tedbirlerde daha yakın işbirliği yapma hususundaki anlaşma sonucu mümkün olmuştur.

ABD'nin İran ekonomisini ve özel olarak İran enerji sektörünü hedef alan yaptırımlar stratejisinin ikinci perdesi ise 2010 yılında açılmıştır. 1 Temmuz 2010 yılında yürürlüğe giren ve "The Comprehensive Iran Sanctions, Accountability and Divestment Act-CISADA" olarak da bilinen yasa, ILSA yasasına ek yaptırımlar getirmiştir. CISADA ile ILSA yasasındaki 40 milyon dolarlık yatırım sınırı 20 milyon dolara indirilmiş, ayrıca ABD hükümetine, İran enerji sektörünün gelişimine yardımcı olabilecek herhangi bir ürün, donanım, bilgi ya da teknoloji satışı gerçekleştiren yabancı firmalara yaptırım yapma yetkisi tanımıştır. Yine bu yasa hükümlerine göre, İran'a 1 milyon dolar ve üzeri (yılda ise toplamda 5 milyon dolar tutarında) petrol ürünü satışı yapan firmalara yönelik yaptırımlar uygulanması kararlaştırılmıştır. CISADA yasasının bir diğer mühim hükmü ise İran Merkez Bankası ile faaliyet yürüten tüm finansal kurumların ABD bankalarıyla iş yapmalarının ilk kez yasaklanmasıdır.

Bugün uluslararası gündemde İran yaptırımları olarak bilinen, İran'ın nükleer faaliyetlerinden caydırılmasını amaçlayan ve ABD hükümetince yürürlüğe konulan ekonomik yaptırımların ilk dalgası ise "FY 2012 National Defense Authorization Act-

NDAA” adlı yasanın 1245 numaralı ve “Imposition of Sanctions with Respect To The Financial Sector of Iran” başlıklı kısmında yer alan hükümlerle atılmıştır. Söz konusu yasa da ABD Kongresi İran Merkez Bankası da dahil olmak üzere tüm İran finans sektörünü uluslararası terörizme, silâhlanmaya destek vermek fiillerine ve kara para aklama faaliyetlerine karışmış unsurlar olarak tanımlamaktadır. NDAA yasasında İran’a yönelik yaptırımları içeren ve üçüncü ülkeleri de bağlayan hususlar şunlardır:

• Yasanın yürürlüğe girmesini takip eden 60 günün sonunda İran Merkez Bankası da dahil olmak üzere herhangi bir İranlı kuruluşla işlem yaptığı tespit edilen yabancı finansal kuruluşun ABD’de hesap açması ya da hesaplarını işletmesine ilişkin yetkileri üzerinde yasak ya

da kısıtlama getirilmesi yetkisi ABD Başkanı’na tanınmıştır.

• Yasanın yürürlüğe girmesini takip eden 180 günün sonunda petrol ve petrol ürünlerinin İran’a satılması ya da İran’dan satın alınması işlemine karışan merkez bankaları da dahil olmak üzere tüm yabancı finansal kuruluşlara yukarıda zikredilen yaptırımlar uygulanacaktır.

• Söz konusu yasanın ilgili hükümleri ile İran’a yönelik gıda, ilaç ya da tıbbi ekipman satışlarına ilişkin işlemler yaptırım dışı tutulmuştur.

• Yasa ile birlikte Enerji Bilgi İdaresi (Energy Information Administration), ilgili kurumlarla istişare hâlinde İran dışındaki petrol üreticisi ülkelerde petrol fiyatlarının seyrine ilişkin bir rapor sunması, her 180 günde bir ABD Başkanı’nın bu raporlara dayanarak İran’dan petrol ithal eden ülkeler için İran’dan petrol alımını azaltmasında hem fiyat ve hem arzın yeterli olup olmadığı kararını vermesi, elverişli koşullar olmasına karşın İran’dan petrol ithalatını azaltmayan ülkeler var ise bunlara 1 numaralı maddede zikredilen yaptırımların uygulanması yetkisi ABD Başkanı’na tanınmıştır.

Bu süreçte ABD yönetimi İran’ın enerji sektörü ticaretinden kaynaklanan gelirini kısıtlamak amacıyla daha özel alanlara da yasalar yoluyla el atmıştır. Petrol ve petrol ürünlerine yönelik ve İran finansal kuruluşlarını uluslararası sistemden men eden bu yasanın ardından petrol taşımacılığı, sigorta vb. alanlarda da ABD yönetimince bir takım düzenlemeler getirilmiştir. 2012 yılı sonunda onaylanan “FY 2013 National Defense Authorization Act-NDAA” yasası ile birlikte ise ABD Başkanı’na İran’ın enerji ticaretiyle ilişkili nakliye ve gemi inşası gibi alanların yanında değerli madenlerin İran’la ticarete konu olması da yaptırım kapsamına alınmıştır. Yürürlüğe giren yasa ile birlikte İran’da liman işletmeciliği ve petrol taşımacılığı alanında faaliyet gösteren İran Millî Tanker Şirketi, İran İslam Cumhuriyeti Gemi Hatları İdaresi şirketinin İran’ın nükleer silâhlanma faaliyetlerine destek verdiği ileri sürülerek, bu kapsamda İran’da liman işletmeciliği yapan, enerji, gemi taşımacılığı ve gemi inşasıyla alakalı sektör-

lerde faaliyet gösteren ya da yukarıda zikredilen firmalar lehine bu alanda faaliyet gösteren kişilerin yaptırımlara mâruz kalabilmesi mümkün kılınmıştır. Çıkarılan bu yasa ile İran lehine petrol taşıdığı tespit edilen şirketlerin gemilerinin 2 seneliğine ABD limanlarına yanaşmaktan men edileceği hükme bağlanmıştır.

FY 2013 NDAA yasası çerçevesinde yaptırım kapsamına alınan kişi ya da kuruluşların faaliyetlerine yönelik sigortacılık hizmetlerinin verilmesi de yaptırım sebebi sayılarak İran’ın petrol taşımacılığı hizmetlerine darbe indirilmek istenmiştir. Yine bu kapsamda adı geçen yasada barter, swap ya da takas gibi bir dış ticaret aracı sayabilecek maddenin ya da İran hükümetinin ödemeler dengesi hesabında varlık olarak sayılabileceği kıymetlerin satımı yasaklanmış, böylece İran’a kıymetli maden satışının önüne geçilmiştir. Ayrıca İran petrokimya ve doğalgaz sektöründe çalışan ya da İran’ın bu sektörlerde hizmet, mal ya da teknoloji, altyapı temin etmesini sağlayan kişilere yönelik cezaî yaptırımlar da söz konusu yasa ile getirilen yaptırımlar arasındadır.

Genel çerçevesini bu esaslar ile bulan söz konusu yasanın ABD Başkanı’na zaman kısıtı ile verilen yetkilerle uygulandığı ve bunun da ABD Başkanı Emirleri’ne konu olduğu görülmektedir. Nitekim bu yasalarda tanınan yetkilere dayanarak 30 Temmuz 2012’de imzaladığı Başkanlık Emri ile ABD Başkanı yaptırımları genişleten kimi uygulamalara da imza atmıştır. Yürürlüğe giren Başkanlık Emri ile Çin Millî Petrol Şirketi’nin (China National Petroleum Co.) sahibi olduğu Bank Kunlun ile Irak merkezli Elaf İslâmî Bankası’nın ABD’de işlem yapmasını yasaklamıştır. Ayrıca 2012 yılında çıkarılan 13599 sayılı karar ile İran hükümeti ve İran finansal kuruluşlarının varlıkları bloke edilmiş, 13622 sayılı kanun ile FY 2012 NDAA yasası kapsamında İran’dan petrol ve petrol ürünleri alan firmalar, İran millî petrol şirketi ya da Naf-tiran InterTrade şirketi ile ticarete bulunanlara yönelik yaptırımlar uygulanmasına hükmetmiştir.

Avrupa Birliği (AB) Tarafından İran’a Getirilen Yaptırımlar

İran’a karşı yumuşak ve arabulucu bir politik yaklaşım sergilenmesi gerektiği fikri AB’nin önde gelen ül-

kelerince benimsenmişse de İran'ın nükleer faaliyetlerinin ilerlemesi ve Ahmedinejad İranı'nın müzakerelerdeki uzlaşmaz tutumu, AB üyesi ülkeleri daha sert kararlar almaya itmiştir. Kuşkusuz AB'nin bu tavrında ABD'nin kararlılığı ve finans sistemi üzerinden yaptırımlar uygulaması da önemli bir etken olmuştur.

23 Ocak 2012 tarihli AB Hükümet ve Devlet Başkanları Zirvesi'nde (European Council) İran'a yönelik yaptırım kararı alınmıştır. Söz konusu karar ile İran'a getirilen yaptırımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- İran'da ve İran dışında faaliyet gösteren İranlı firmaların petrol ve doğalgaz sanayilerinde kullanacakları ekipman ve teknolojilerin satışı, devri ve bu sektörlerde yatırım yapılması AB üyesi ülkelere yasaklanmıştır.

- AB üyesi ülkelerin İran'dan 1 Mayıs 2012 tarihi itibarıyla petrokimya ürünleri ithalatı, 1 Temmuz 2012 tarihi itibarıyla petrol ve petrol ürünleri ithalatı yasaklanmıştır.

- AB üyesi ülkeler tarafından ham petrol, petrol ürünleri ya da petrokimyasalların satışına doğrudan ya da dolaylı olarak finansman ya da finansal yardım sağlanması, bu ürünlerin satın alınmasına ya da nakline ilişkin sigorta işlemlerinin yapılması yasak kapsamına alınmıştır.

- AB üyesi ülkelere, İran hükümetinin altın, kıymetli maden ve elmas satın alması ya da bu ürünlerin İran hükümetine satılması yasaklanmıştır.

- İran Merkez Bankası'na yönelik olarak kısıtlayıcı tedbirler uygulanacaktır.

Yaptırımların İran'a Etkileri

Yaptırımların İran enerji sektörüne odaklanması tabiidir. Zira İran için petrol ekonominin can damarı olduğu kadar, uluslararası operasyonlarını yürütmekte ve zaten yalıtıldığı sistemde döviz girişini sağlayabileceği en stratejik üründür. Rakamların diliyle konuşmak gerekirse, İran'ın geçmişte ihracat ürünlerinin %80'i ham petrol ve petrokimya ürünleri oluştururken, petrol ve buna bağlı üretimin İran GSYH'ındaki payı %25'ler seviyesindeydi. Öte yandan İran hükümetinin gelirinin yarısı da bu alanda gerçekleşen ticaretten gelmekteydi. İran'ın petrol gelirlerine bu orandaki bağımlılığı uygulanan yaptırımları fevkalade önemli kılmaktadır.

Uluslararası petrol fiyatlarının yüksek seyrettiği yıllarda İran ekonomisinin yüksek bir büyüme oranı yakaladığı görülmektedir. Nitekim 2009 yılı hariç tutulduğunda İran GSYH'nın yıllar itibarıyla yüksek bir büyüme trendi yakaladığı görülmektedir. Ekonomik yaptırımların uygulanması ve petrol gelirlerinin azalması ile birlikte İran ekonomisinin ciddi bir daralma trendine girdiği IMF tahminlerince ileri sürülmektedir.

Dünyanın önde gelen iki ekonomik gücünün, AB ve ABD'nin, İran'a yönelik ekonomik yaptırımlara başvurusu elbette İran ekonomisini derinden etkilemektedir. ABD'nin bugün uluslararası siyasette hegemon güç statüsünü sürdürdüğü de hesaba katıldığında bu yaptırımların etkisi daha da artmaktadır. Söz konusu iki gücün, uluslararası sermaye hareketlerinin temel kural koyucusu ve belli başlı finans merkezlerinin ev sahibi olması da İran'ın hareket alanını kısıtlamaktadır. ABD'nin İran'a yönelik petrol merkezli ekonomik yaptırımları yalnız finansal piyasalarda İran'ı çevrelemekle kalmamış aynı zamanda petrol ve petrol ürünlerini konu eden bir takım diplomatik sonuçlara yol açmıştır. NDAA yasasının verdiği yetkilere dayanarak, ABD hükümeti AB dışında yer alan ve İran petrol ihracatının %44'ünün gerçekleştirdiği Japonya, Güney Kore, Türkiye ve Hindistan'a yönelik bir ikna diplomasisi yürütmüş; çabaları meyvelerini vermiş, bu suretle söz konusu ülkelerin İran'dan ham petrol ve petrol ürünleri ithalatının kısmen de olsa azaltılması sağlanmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın açık-

lamalarına göre sayılan bu ülkelerin yanında Güney Afrika, Malezya, Sri Lanka ve Tayvan diplomatik çabalar ve görüşmeler sonucunda İran'dan petrol ithalatlarını önemli miktarda azaltmışlardır.

2013 yılı itibarıyla İran'ın bakıldığında, 2011 yılında günlük 2,5 milyon varil ham petrol ihraç eden İran'ın ihraç ettiği günlük ham petrol ihraç miktarının 1,1 milyon varile kadar gerilediği tahmin edilmektedir.² Bu dönemde ABD'nin baskılarıyla birlikte Çin'in 550.000 varil olan ham petrol alımını 420.000 varile, Japonya'nın 320.000 varil olan alımının 210.000 varile, Türkiye'nin 200.000 varil olan ham petrol alımının 120.000 varile ve Hindistan'ın 320.000 varil olan alımını 200.000 varile kadar düşürdüğü görülmektedir.

2012 yılı başında yoğunlaşan ve etkisini giderek artıran İran'a yönelik yaptırım stratejisinin etkilerini açıkça ortaya dökmek, İran hükümetinin veri yayınlanmasına ilişkin tutumu sebebiyle zor olsa da, uluslararası uzmanlarca ya da bu alanda faaliyet gösteren saygın kuruluşlarca etkiler kısmen resmedilmektedir. Ham petrol ihracatına ilişkin söz konusu bu durum petrol üretimine ilişkin düşüş haberleriyle de desteklenmektedir. OPEC verilerine göre yaptırımlar öncesinde günlük 3,5 milyon varil petrol üreten İran, yaptırımlar sonrasında üretimi azaltmış, Uluslararası Enerji Ajansı'na göre 2013 yılı Ekim ayı itibarıyla üretim günlük 2,5 milyon varile gerilemiştir.³ Öte yandan ihracatın yapılamaması sebebiyle, İran'da faaliyet gösteren kimi petrol kuyularının kapatıldığı, üretilmiş ham petrolün

ise, tankerlere ya da özel depolara konularak bekletildiği yönünde birçok bilgi kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Devlet ağırlıklı İran ekonomisinde petrol gelirlerinin çok önemli bir yer tutmasından dolayı, sosyal devlet projelerinin ve yeni yatırımların petrol gelirleri üzerinden finansa edildiği aşikârdır. İran ekonomisinin can damarı olma rolünü oynayan petrol ticaretine indirilen bu darbenin İran ekonomisinde ne gibi etkiler yarattığı ise kısmen anlaşılmaktadır.

2012 yılında ABD kaynaklarının tahminlerine göre İran'ın 72 milyar dolara ulaşan petrol gelirleri 30 milyar dolar azalacaktı. Bu da ekonomik büyümesini önemli oranda petrol sektörünün büyümesine dayandıran İran için ekonomik büyümede yavaşlama ihtimalini akıllara getirmektedir. IMF'nin yayınladığı verilere göre, İran GSYH'nin 2012 yılında %2 oranında daraldığı 2013 yılında ise bu oranın %1,5 olacağı tahmin edilmektedir. Diğer taraftan 2012 yılı itibarıyla İran'ın dış ticaret hacminde ciddi bir kıtlığın yaşandığı gözlemlenmektedir. 2012 yılında İran ihracatı %28 oranında daralırken, ithalatın da %18 oranında azaldığı görülmektedir.⁴ Söz konusu gelişmede hem ülkenin döviz rezervlerini korumak için getirilen ithalat kısıtlamalarının hem de yaşanan devalüasyonun etkisinin olduğu görülmektedir.

İran'a yönelik yaptırımların 2011 yılı sonunda sıklaşmasına karşın, yaptırımlara 2010 yılında tekrar başlanmıştır. 2010 yılında onaylanan ve yürürlüğe giren CISADA yasası ile ABD'nin inşa etmeye başladığı strateji İran hükümetini karşı tedbirler almaya itmiştir. İran o dönemde sosyal anlamda büyük önem taşıyan benzin ve ekmeğe yönelik devlet desteklerini kaldırmış, bu sayede kamu bütçesinin üzerindeki 60 milyar dolarlık bir yükün hafiflemesini temin etmiştir. ABD'nin ekonomik yaptırım stratejisini yönelik geliştirilen bu malî tedbirlerin benzin ve ekme fiyatlarına etkisi ise korkutucu olmuştur. Sübvansenin ortadan kaldırılması sonrasında bu ürünlerde iki katı üzerinde fiyat artışı yaşanmış, bu da ülke genelinde bir huzursuzluğu neden olmuştur.

Yaptırımların İran ekonomisine yönelik bir başka olumsuz etkisi ise kuşkusuz İran Riyali'nin hızlı değer kaybıdır. İran'ın uluslararası piyasalarda yabancı döviz cinsinden kaynak bulmakta zorlandığı bir dönemde gerçekleşen devalüasyon İran ekono-

misini enflasyonist bir baskı içine de sokmaktadır. 26 Ocak 2011 tarihinde İran Merkez Bankası tarafından alınan kararla İran Riyali %8 oranında değer kaybetmiş, 1 dolar 12,600 İran Riyali olarak işlem görmüştür. Devalüasyon sürecinin hâlen devam ettiği de görülmektedir. 6 Ağustos 2012 tarihinde İran Riyali tekrar %5 oranında devalüasyona uğramış ve Merkez Bankası resmî kuruna göre 1 dolar 15,500 İran Riyali'ne yükselmiştir.

İran hükümetinin nükleer faaliyetlerinin caydırılması yönünde hayata geçirilen yaptırımların 2012 yılı başından bu yana İranlı tüccarlar açısından maliyeti artırıcı bir etki yaptığı uluslararası uzmanlarca doğrulanmaktadır. Nakliye, sigorta ve ödemeler sistemine getirilen kısıtlamalar İranlı tüccarları zor durumda bırakırken, ticaret operasyonlarının %40 daha maliyetli bir hâle geldiği belirtilmektedir. Nitekim İran'da bu gelişmeden ve ödeme imkânlarının kısıtlanmasından dolayı ticaretin zorlaşması sebebiyle enflasyonun artış eğiliminde olduğu da görülmektedir. IMF verilerine göre 2012 yılı boyunca enflasyonun %21,8 seviyesinde seyretmesi beklenmektedir. Öte yandan İran'da temel gıda fiyatlarında ciddi artışların yaptırımlar sebe-

biyle yaşandığı da görülmektedir. Et ve süt ürünlerinde %30-%80 arasında fiyat artışlarının yaşandığı, Ramazan ayı boyunca ise, yaş sebze ve meyve ürünleri ile İranlılar tarafından bu ayda çok tercih edilen tavuk eti fiyatlarının yüksek artış oranlarında seyrettiği bilinmektedir.

İran ekonomisini ve halkını en çok etkileyen alanlardan birisi de kuşkusuz ilaç temini olmuştur. Bu dönemde İran'ın ilaç ithalatının %20,8 oranında azaldığı ancak ülke içerisinde ilaç fiyatlarının ortalama %308 oranında arttığı görülmektedir. Bu kuşkusuz ülkede karaborsa vb. oluşumların şekillenmesine yol açmıştır. Söz konusu dönemde ABD'nin uyguladığı nükleer silâh tedarikiyle ilişkilendirilebilecek ürünlere yönelik yaptırımları ülkede kanser hastalarının tedavisini de zorlaştırmıştır.

İran'ın yaptırımlar ile kısa sürede girdiği bu ekonomik darboğazda sanayi kesimi de ağır bir darbe yemiştir. ABD'nin kısıtlamaları sebebiyle hâlihazırda çeşitli sektörlerde varlık gösteremeyen yabancı sermayeli firmalar ülkeden çekilirken diğer taraftan satış, hammadde tedariki sorunları, para transferi engelleri gibi bir çok sorundan dolayı İran'da işletmelerin ka-

pandığı, bu bağlamda işsizliğin arttığı da görülmektedir. Resmî rakamlara göre %15'lerde seyreden işsizliğin gençler arasında %40'lara kadar ulaştığı bilinmektedir.

İran'ın ekonomik yapısının bu minvalde değişmesi kuşkusuz ülkede en önemli çıkar gruplarından birisi olan tüccarları da derinden etkilemiştir. Muhafazakâr kimlikleriyle bilinen bu grubun sertlik yanlılarının tasfiye edildiği 2013 Haziran seçimlerinden Ruhani'nin zaferle çıkmasında önemli bir payı olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan bu dönemde İran uluslararası yaptırımlarla sarsılan ekonomisinde özellikle artan bir Çin hâkimiyeti görülmüştür. Elbette bu da halkın genel anlamda eleştirilerine yol açmıştır. New York Times gazetesinin yayınladığı bir haberde İranlı bir işadamı isyânını şöyle dile getirmektedir: "Bizim Irak gibi bir gıda karşılığında petrol programımız yok, elimizde kalan petrol karşılığında Çin'den çöp almak."⁵

İran'ın Yaptırımları Aşma Çabaları

İran'a yönelik yaptırımların ham petrol ve petrokimyasal ürünlerin

ticaretini vurmasının yanında petrol gelirlerinin İran'a taşınmasını zorlaştırması, İran hükümetini çok boyutlu bir stratejiye sevk etmiş, konuya ilişkin gayri resmi yollar hızla devreye sokulmuştur.

İran'ın petrol ticareti yaptığı ülkelerden gelirini transfer etmesi yönünde geliştirdiği ilk çözüm, ticaretin yerel para cinsiyile yapılması ve yerli bankalara yatırılması, bu paranın ise o ülkeden ürün alımıyla transfer edilmesi olmuştur. Hindistan, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerde özellikle bu taktik izlenmektedir. Örneğin İran petrolünün en büyük alıcısının SK Energy şirketi ve Hyundai Oilbank'ın olduğu Güney Kore'de İran Merkez Bankası'nın Kore Sanayi Bankası ve Woori Bankası'ndaki hesaplarına Kore para cinsinden yatırılmakta, yatırılan bu miktar ise İran tarafından bu ülkeden demir-çelik, kauçuk ve elektronik cihazlar satın alınması için kullanılmaktadır.

Benzeri bir ticaretin Hindistan ile de yürütüldüğü bilinmektedir. İran, Hindistan'la Rupiyyle ticaret yaparak petrol gelirlerini bu ülkeden çeşitli ürünleri ithal etmek için kullanmaktadır. İran-Hindistan arasındaki ticarette transferlerin Türk kamu bankası Halkbank'ın aracılığıyla 2012 yılı yazına kadar yapıldığı da bilinmektedir. ABD'li yetkililerinin yaptırım tehdidi üzerine süreçten Türk bankası çekilmiş ve yerel para cinslerinden ticaret dönemi başlamıştır.

İran'ın geliştirdiği diğer metotlar ise ülkemiz gündemini sıklıkla meşgul eden "altın ticareti"ni de kapsayan bir dizi yöntemi içermektedir. Bilindiği üzere 2012 yılında İran ve B.A.E.'ye ülkemizden gerçekleşen altın ihracatı 14 milyar doların üzerine çıkmıştır. Söz konusu ticaretin kaynağı hakkında hem hükümet üyeleri hem de sektörün önde gelen işadamları tarafından birçok açıklama yapılsa da bu ticaret trafiğinin kaynağı hâlen anlaşılammıştır. Ancak bazı ipuçları birleştirildiğinde en azından bu ticarî trafiğe ilişkin bir resmi ortaya çıkarabilmek mümkündür.

İran hükümeti kendine yakın işadamları aracılığıyla Türkiye'de kurduğu şirketler üzerinden ülkeye değerli maden ve para transferini sağlamıştır. Genellikle hava yolu taşımacılığı ile yürütülen bu ticaret, İran'ın ülkemizde havayolu almasına kadar varan bir fon aktarımını da sağlamıştır. İran Avrupa, Uzakdoğu vb. ülkelerden elde ettiği paraları Türkiye'ye ge-

tirmekte sonrasında ise bu paralar İstanbul'da külçe altına dönüştürülerek İran'a aktarılmaktadır. Buna ek olarak aynı dönemde Dubai modelinin Türkiye'deki özel ekonomik bölgelerde de kurulma ihtimali belirmiştir. Bilindiği üzere ABD yaptırımlarının neticesinde Dubai'deki serbest bölgelerde kurulan İranlı firmalar, İran'ın yaptırımlardan dolayı gerçekleştiremediği ticareti, Dubai'ye ithalat yapıp gelen ürünleri İran'a sevk etmek suretiyle oluşturdıkları koridordan yapmışlardır. Benzeri bir süreç Türkiye'de de görülmektedir. 2012 yılı itibarıyla Türkiye'de kurulan her altı şirketten biri İran menşelidir. Dikkati çeken bir diğer nokta ise İran'ın Türkiye'ye aktardığı fonlar ile Onur Air, Ulusoy ve Varan gibi taşımacılık firmalarını almasıdır. Basında çıkan haberlere göre Dubai üzerinden giren ve Dubai asıllı işadamı Mehdi Semş'in başında olduğu fon bu firmaları satın almıştır.⁶ Ancak yapılan incelemelere göre aslında bu fon Ahmedinejad'a yakınlığıyla bilinen Babek Zencani'ye aittir. Kendini "ekonominin Besiç'i"⁷ olarak tanımlayan Zencani'nin, yaptırımlar karşısında transfer edilemeyen paraların transferi için görevlendirildiği iddia edilmektedir. İddialar arasında Zencani'nin Türkiye, Dubai ve Malezya'da sahip olduğu 64 paravan şirket aracılığıyla yaptırımların başladığı dönemde 17,5 milyar dolar değerinde petrolü satarak bu geliri büyük oranda ülkeye transfer ettiği de yer almaktadır. İran petrolünün menşei saklayarak Malezya, Singapur ve Hindistan'daki alıcılara 24 milyon varil petrol sattığını iddia eden Zencani, bugün yeni hükümet tarafından zimmetine para geçirmekle suçlanmaktadır.

Finansal kurumları itibarıyla sistemden dışlanan İranlı tüccarlar geleneksel bir para transferi yolu olan "havale" yöntemi olarak benimsemektedirler. Havale sisteminde İran'a para göndermek isteyen bir kişi aracısına ödeme yapmakta, söz konusu kişi ise İran'daki muhatabına verdiği sözlü talimatla bunu gerçekleştirilmektedir. Ödenen paranın transferi ise ara bulucular arasında güven esası çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.⁸ Bu araçlar genellikle o ülkedeki kuyumcular, döviz alım satımıyla ilgilenen özel bürolar, kimi zamanda sınır aşırı ticaret ile yetkilendirilmiş işadamları olmaktadır. İranlı işadamlarının ülkemizde de bu sistemi etkinlik ile kullandıkları ve bu ticaretin Kapalı-

çarşı üzerinden yürüdüğü basında yer almıştır.⁹

Türkiye'deki altın ticaretine bakıldığında ise daha çok magazin haberlerle ve yaptığı evlilikle gündeme gelen ve aslında İran rejimiyle arası pek hoş olan Reza Zarrab'ın firmalarının aktif bir biçimde bu sürece dahil oldukları bilinmektedir. Reza ve Muhammed Zarrab tarafından İstanbul'da kurulan Royal Denizcilik Endüstriyel Makine ve Kıymetli Madenler Sanayi Ticaret A.Ş. üzerinden altın ticareti gerçekleştirilmiştir. Bu ticarete imtiyazlı işadamları münasebetiyle de belirli bir komisyon aldıkları iddiası da kamuoyunda yer almıştır. Bu iddialara göre Türkiye'deki sistem şu şekilde çalışmaktadır:

- "İran'da devletin imtiyaz (özel hak) tanıdığı işadamları bulunuyor. Dış ticaret yapan bu isimlere devlet daha düşük kurdan döviz sağlıyor.

- Tüm işlemler uluslararası piyasalarda hâkim para birimi olan 'Dolar' olarak değil 'Euro' olarak yapılıyor. Bunun da sebebi, dolarla yapılan işlemlerin ABD'nin sıkı takibinde olması. (İran'a ambargo uygulanıyor, ticaret yapan ABD'li ve Avrupalı şirketlere büyük cezalar kesiliyor)

- Elindeki Tümen'i (İran para birimi) veren imtiyazlı işadamları parasını 2.150 Tümen karşılığı 1 Euro hesabından dövize çeviriyor. Başka birisi İran piyasasında bu işlemi yapmak istediğinde daha yüksek bir kur olan 2.250 tünden 1 Euro satışı yapıyor.

- Ardından imtiyazlı işadamları İran'dan Euro'ya çevirdiği yüklü miktardaki parayı Türkiye'ye getiriyor ve altın alıyor.

- Bunun ardından satın aldığı altınları fiziki olarak İran'a ihraç eden İranlı işadamları ülkesinde bunu yüksek kurdan elinden çıkarıyor ve aradaki kur farkından kâr elde ediyor.

- Türkiye'de kurulu şirketler üzerinden yapılan bu ticaret sırasında altın sadece İran'a değil Birleşik Arap Emirlikleri ve Dubai gibi ülkelere giderek buralarda da satışı yapıyor.¹⁰

İran'ın kendine yakın işadamlarıyla yürüttüğü bu operasyonun içeride yeni bir zengin sınıfını ortaya çıkardığı da Babek Zencani örneğinden anlaşılmaktadır. Ancak esas mesele burada Zencani örneğinde olduğu gibi yeni hükümetin bu yeni sınıfla ne kadar anlaşmak istediği ve anlaşacağıdır. Görünen o ki, bu işadamlarına yönelik bir kontrol operasyonu gündemdedir. Nitekim 11 Kasım 2013 tarihinde İran Sanayi Bakan Yardımcısı Safdar Rahmat Abadi'ye düzenlenen suikastı bu minvalde okumak da mümkündür.

Sonuç

İran'da yaşanan ekonomik sarıntıların boyutunun sanıldığı kadar kuvvetli olduğunu düşünmemek lâzımdır. ABD merkezli yaptırımların ciddi anlamda İran ekonomisini vurduğunu kabul etmekle birlikte bu ekonomik sonuçların yaptırımlar kadar İran ekonomisinin kötü yönetilmesinin sonucu olduğunu da ihmal etmemek lâzımdır. İran ekonomisine hâkim olan bu trend aslında 2010 yılından beri sürmektedir. Yaptırımlar ise bunu daha da derinleştirmiştir.

Yaptırımların en büyük zararının ise psikolojik olduğu düşünülmektedir. İran halkının sistemle olan bağının daha da zayıflaması bu sürecin en büyük başarısı olmuştur. Buna karşın silahlı kuvvetlerin icra yeteneği bakımından İran'ın kısıtlanmadığının en büyük örneği Suriye'deki iç savaşa İran İslâm Cumhuriyeti'nin katılımı olmuştur. Buna karşın çeşitli uluslararası yorumcular İran'ın en azından asgari tatbikat kapasitesinin yaptırımlar sayesinde azaldığını ileri sürmektedirler.¹¹ Her şeye rağmen 1980'den bu yana uluslararası sistem dışına zorla itilen ve içeride dinî bir ideoloji ile birleştirilen bir halkın bir ya da iki senelik yaptırımlarla teslim alınamayacağı açıktır. Gelinen nokta, sözün başında da ifade edildiği üzere İran'ın ve rejimin geleceği açısından mevcut şartların sürdürülemez olduğudur. Sürdürülemezliğin yarattığı tedirginlik seçkinleri müzakere masasına itmektir.

Dipnotlar

- 1 Ray Takeyh; "The U.S., not Iran, has the upper hand in nuclear negotiations", Washington Post, 7 Kasım 2013.
- 2 Kenneth Katzman; "Iran Sanctions", CRS, Ekim 2013, s.16.
- 3 Reuters, "U.S. soon to overtake Russia as top oil producer", 11 Ekim 2013.
- 4 Bkz.: IMF, World Economic Outlook.
- 5 NY Times, "Iran Staggers as Sanctions Hit Economy" 30 Eylül 2013.
- 6 Habertürk, "İran Türkiye'ye Dubai Üzerinden Girdi!", 28 Eylül 2013.
- 7 NY Times, "To This Tycoon, Iran Sanctions Were Like Gold", 4 Ekim 2013.
- 8 Bu konuda doyurucu bir haber için bkz.: FT Times, "How Iranians are avoiding sanctions", 14 Nisan 2008.
- 9 Sabah, "Çarşı Ambargoya Karşı", 7 Ocak 2011.
- 10 Gazete Vatan, "Türkiye'den İran'a Giden Altının Sırrı Çözüldü!", 2 Eylül 2012.
- 11 Bryan Prior; "The Utility of the Iran Sanctions", National Interest, 8 Nisan 2013.